

LJUSNEDALS BRUK

I artikelserierna om Bergsbruk i Jämtlands län samt om Anders Floor har turen nu kommit till Ljusnedals bruk och gruvorna på Gruvvålen och Ramundberget. Eftersom Anders Floor är så pass noga genomgången i tidigare nummer av Bergkristallen, lägger artikelförfattaren stor vikt vid beskrivningen av den första tiden för Ljusnedals bruk för att belysa vilken bakgrund bruket hade, när Anders Floor tog över driften.

(Källor till artikeln är "Minnen bland fjällens viden Bruksvallarna – Ramundberget" av Gösta Bjelkeborn samt "Anders Floor 1700 – 1767" av Magnus Hedberg.)

Det hela börjar med att samnen Jonas Torkilsson, även kallad Rik-Jonas pga sina rikedomar, år 1684 snubblar över en uppstickande sten, när han vaktar sina renar. Stenen var ärggrön och han tog hem den. Platsen var en höjd sydväst Mittåkläppen mellan älvarna Ljusnan och Mittån. Han visade den för nybyggaren vid Messlingesjön Hans Olofsson –Blix. Denne förstod blixtnabbt att det var en värdefull metall. Han anmälde sig själv som upptäckare av en malmfyndighet och Kungliga Bergskollegium i Stockholm underrättades. I riket var på den tiden koppar eftertraktat och värdefullt. Närheten till Röros av detta fynd gjorde att man hade stora förväntningar och t o m trodde att det kanske kunde röra sig om samma streck.

Läkaren och metallurgen Urban Hjärne skickades till Härjedalen för att undersöka fyndet.

Så börjar Ljusnedals Bruks historia. Driften kom att vara i 200 år. (Men bruket lever än idag, som framkommer i en exkursionsberättelse längre fram i tidskriften.)

För Urban Hjärne följde en mödosam resa från Stockholm. Först med häst och vagn till Hälsingland och sedan ridtur genom väglöst land. Han och hans sällskap gjorde stopp i Funäsdalen. Då hade dom färdats 12 dagar. Därifrån gjorde dom en tur till Röros för att studera kopparverket där. Han övernattade hos direktören för Röros Kopparverk Henning Irgens, som var morfar till Anders Floor. Väl tillbaka i Funäsdalen visade Hans Olofsson Blix vägen till fyndplatsen, där man gjorde en skärpning och Urban Hjärne fann kopparmalmen intressant, särskilt som det fanns fin vit kvarts runtom, vilket han observerat fanns i också i

Röros och som väckte förhoppningar om att finna mer malm. Men det var så kallt på fjället, att dom inte stod ut mer än några timmar utan red till Olofssons ”ynkliga stuga” vid Messlinge sjö, där Urban Hjärne fick sova på renhudar. Nere i Stockholm tackade Urban Hjärne Gud för att han överlevt den farliga och besvärliga resan. Men han bedömde det värt att satsa på brytning. Spekulanter dök upp redan innan han hunnit lämna in sin rapport till Bergskollegium.

Ett bolag, s.k. societet, bildades med 29 intressenter, som tillsammans satsade 19 200 daler i bolaget som efter några olika namn fick namnet Ljusnedals Bruk. Man hoppades förstås på god utdelning.

Ägarna började med ett misstag genom att anställa Lorentz Petterson Backman som inspektor. Han var häradsskrivare men saknade helt erfarenheter av bergsbruk. Denne man skulle nu ansvara för att gruvor togs upp, hytta och nödvändiga byggnationer uppfördes.

Fjället där man hittat kopparmalmen fick namnet Gruvvålen.

Det var inte svårt att få tag på folk till gruvan, för ryktet hade spritt sig och många kom från Röros i hopp om att få en drägligare tillvaro i Ljusnedal, än de hade vid i Röros. Från olika håll i Sverige kom också många, som hoppades på en framtid i Härjedalen.

Våren 1686 började man röja mark, gruvbrytning kom igång och man byggde snart en smedja. Gruvan döptes efter några turer till Messlinge Grufva, som idag är Gammelgruvan. En gruvfogde från Falu koppargruva anställdes, men han tyckte förhållandena var bedrövliga, så han söp sig full för att få avsked, vilket också skedde.

Man bröt i dagbrott, det var pinande blåsigt och kallt. Folket bodde i jordhålor, där man fick till en pyrande eld, som gav mer surrök än värme. Men det var vid den elden, som man skulle försöka torka förskinnen, vilket var det enda plagg man tog av sig nattetid. Många fick en svår kronisk hosta.

Under helgerna var gruvarbetarna till en början inackorderade hos bönder i Funäsdalen, men det var långt att gå och på måndagarna skulle man börja klockan 5 i gruvan. Bolagsledningen började därför förhandla med bönderna i Funäsdalen att få köpa deras fäbodmark i Wallarna. Dessa blev brukets vallar och så uppkom namnet Bruksvallarna. Fyra torp byggdes på nedre Wallarna och 12 på de övre Wallarna. Än idag finns ättlingar i rakt nedstigande led till de först inflyttade. *(Vi träffade två på vår exkursion).*

Gruvarbetarna byggde själva torpen, fick äga två tredjedelar medan bolaget ägde en tredjedel. Skulle man sälja sitt torp skulle bolaget ha

första rätten till köp. Men gruvarbetarna blev oftast så skuldsatta av att de livsnödvändiga livsmedlen, som bolaget höll dem med, var så dyra, så att bolaget kunde hävda sin köprätt utan att betala.

Man kunde bara bryta malm under tre sommarmånader. Gammelgruvan samt nya fyndigheter, som man hittat, gav inte så mycket, som bolaget hoppats på. 1691 gjorde två av de mest inflytelserika ägarna, Magnus Blix och Jacob Grubb, en inspektionsresa, varvid det visade sig att Lorentz Backman ”schappat” och frivilligt begett sig till Brunflo. Han hade egenmäktigt utnyttjat Ljusnedals skrala brukskassa på bruksfolkets bekostnad. Dessutom hade han inte förstått sig på bergsbruk, för de två ägarna upptäckte, att det fanns lika mycket malm kvar i varphögarna på den gamla gruvan, som man fått ut ifrån de nya fyndigheterna. De två ägarna upptäckte också en annan plats, c-a 2 km väster Gammelgruvan, som de bedömde lämplig för brytning. Den fick heta Blixgruvan efter upptäckaren. I den gruvan drev man ned orter och arbetarna kunde således även arbeta nere i gruvan vintertid.

Som ny inspektör anställdes Nils Hansson Phallén(som vi tidigare skrivit om i Bergkristallen nr 11) Han var svärson till ovan nämnda Blix. Dessutom inrättades en Bergmästartjänst, som Knut Danielson Drefling blev den förste att inneha. Han höll i september nödåret 1695 den första Bergtingsrätten. Vid en sådan skulle tvister mellan bergsmän avgöras, försumlighet i arbetet tas upp liksom stölder. Som straffmedel hade man träbock med skarpkantad rygg, där den anklagade fick sitta med bundna händer och tyngder på fötterna. Till slut skar kanten in i ryggkotorna och den olycklige vrålade ut sin smärta. Ett sånt straff kunde man få om man varit borta från arbetet olovandes. Men kanske denne varit sjuk eller en anhörig varit sjuk och vem skulle kunna meddela gruvfogden ett par mil bort?

Gruvarbetarna var upprörda och gjorde uppror mot bolagsledningen 1695 på hösten. Dom hade inte fått kontant betalning på flera år och varorna de måste köpa hade blivit för dyra. Men som straff för deras ”oförskämda tilltag” sänkte bergmästaren deras löner i stället.

Drefling var emellertid orolig för de sinande malmtillgångarna och dåliga malmen, besvärliga väderförhållanden och besvärliga transporter, där oxar fick slita. Flera nya skärpningar hade tagits upp runt om Gammelgruvan och Blixgruvan utan att ge så mycket. Han förbannade

Urban Hjärne som bara 10 år tidigare kunnat finna kopparmalmen värd att brytas. Gruvräkenskaperna visade, att bruket aldrig varit lönsamt. 1696 insjuknade Drefling ”efter allt rännande i fjällen i hopp om att hitta ett varaktigt kopparmalmsfynd” och dog, förmodligen i lunginflammation, våren 1696.

Senare samma år kunde inspektor Phallén inrapportera en glädjande nyhet till Bergskollegium: man hade hitta lovande fynd på fjället söder om Ljusnan, på fjället som idag heter Ramundberget. Gruvorna döptes till Sörgruvorna. Malm fanns det. Man drev ned en djup ort, gruvarbetarna lyste med gruvbloss, som i sin tur var riskfyllt vid sprängningarna. Luftväxlingen blev till slut obefintlig och gruvarbetarna drabbades av yrsel och illamående. Men att transportera ned malmen för branten var värre, ingen ville ta på sig den livsfarliga körningen.

Det gick ont för Ljusnedals Bruk. Förslag togs att övergå till järnbruk i stället, då det fanns mycket järn i malmen. Men just då, 1699, brinner kopparhyttan ned och bolagsledningen beslutar att endast behålla driften till årsskiftet.

Men en av delägarna vill ändå försöka själv och köper ensam upp bruket. Nordschöld var hans namn. Men det blev missväxt och nödår, sinande tillgångar, folket svalt och gruvarbetarna orkade inte arbeta, när dom inte fick mat. 1713 dog Nordschöld och alla arbeten lades ned. Inspector Phallén var kvar, men dog också han sjuk och slutkörd 1717.

1727 fanns bara sex hushåll i Bruksvallarna och verksamheten hade varit nedlagd i 17 år. Så skulle den vara i ytterligare 10 år.

Men det fanns en person som ville sätta bruket i stånd, medan de gamla gruvarbetare, som kunde gruvkonsten levde kvar och byggnader gick att reparera. Men han ställde som krav att få privilegium på stångjärnssmide, som han insåg behövdes för att komplettera gruvdriften med. Men Bergskollegium förhalade och förhalade ärendet. Denne man var häradshövding Johan Smareus. Och året blev till slut 1736.

Då dök en glad och optimistisk norrman upp, Anders Floor. Han hade Gävles landshövding, Bielke bakom ryggen. Floor kunde meddela Bergskollegium, att han var villig ta på sig driften. Han hade dessutom

upptäckt en lovande fyndighet vid Rumpåsen, ca 8 km bortom Gammelgruvan. Det var precis vad Bergskollegium ville höra. De kände till hans kunskaper från Röros kopparverk och förmodligen också hans släktskap med Henning Irgens. Anders Floor förklarade för Bergmästaren, att han ville upprätta ett intressentskap. Detta kom att bestå av Brukspatron Petter Strandberg, som hade erfarenhet som delägare i Sala silvergruva, dennes svärfar Per Högberg vid Valbo masugn, handelsman Jakob Norman, befallningsman Petter Spårnberg och bokhållare Hans Berglind.

Det var enorma svårigheter att få det förfallna bruket igång: det gällde att inventera arbetskraftsbehovet, Floor beslöt att behålla 14 arbetare vid kopparverket och 10 vid Wallarna, resten måste avskedas. Men det rådde kaos vad besittningsrätten till brukstorpen beträffade. Efter så lång tid ansåg många att torpen var deras. Dessutom fanns gamla olösta markkonflikter mellan allmogen, bruksfolket, kopparverket och kronan. Lantmätare Stenklyfts karta från 1688 hade kommit bort. Där hade denne ritat upp gränser för de olika parterna. Men det gällde för Anders Floor att skaffa bostäder åt de nytillkomna gruvarbetarna, processa om brukets torp, där somliga bodde, som ej var bruksarbetare, det gällde att reparera byggnader, tömma gruvorna på vatten osv. Anders Floor lyckades efter 2 år få igång malmbrytningen i den 20 meter djupa Sörgruvan, bearbeta en ny ort väster om Sörgruvan, samt få igång en skärpning väster om Gammelgruvan, som dock inte höll vad den lovade. Hela tiden rådde missväxt, men folket var ändå lättade att gruvsdriften kommit igång. Dock var många ohörsamma och visade olydnad, gick t ex och fiskade och jagade i stället för att arbeta, ty Anders Floor ställning hade undergrävts av att han ej tilldelades den bruksdisciplinrätt, som varit bruklig tidigare.

Men det var de utdragna konflikterna i många rättsinstanser med de personer som Anders Floor ej ville ha kvar vid bruket, som till slut blev hans fall. Intressenterna ville få arbetsro och beslöt att lösa ut Anders Floor, och han överlät mot sin vilja sina fyra lotter mot en ersättning av 6359 daler silvermynt och 20 öre kopparmynt.

Han styrde kosan till Jämtland och Handöl men på vägen dit letade han malm och fann malmanvisningar nära Ljungdalen, som långt senare kom att bearbetas.

(Lilian Jakobsson)

Här slutar denna delberättelse om Ljusnedals Bruk. Fortsättning följer i nästa nummer!